

<https://doi.org/10.36719/2789-6919/40/82-86>

İlahə Səfərzadə

Bakı Dövlət Universiteti

doktorant

ilahe.safarzadeh@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0009-6933-9065>

Zahid Sarıtorpağın “Quşların intiharına ağlamayın” əsərində travma və qadın

Xülasə

Məqalə Azərbaycanın müasir yazıçılarında biri Zahid Sarıtorpağın “Quşların intiharına ağlamayın” əsərindəki qadın xarakterinin təhlili, travmaları, psixoloji zədənin onun sonrakı həyatına təsiri, müasir travma nəzəriyyələrindən biri psixanalitik nəzəriyyənin romanda hansı səviyyədə əks olunduğu və bütün bunların ədəbiyyatda öz əksini necə tapmasına həsr olunub. Tədqiqata cəlb etdiyimiz bu romanla bağlı məqalədə qadının vəziyyəti probleminə toxunulur. Travmaların qadınların həyatındakı mənfi təsirləri və bu mövzunun nərsdə necə işlənməsi ilə bağlı təhlillər yer alıb. Müəllif romanda psixoloji zədələrin insan həyatına gətirdiyi əxlaqi çatışmazlıqlara və qadın həyatının bu çatışmazlıqlar fonunda məhvinə diqqət çəkir.

Travma nəzəriyyələrinin ədəbiyyatla qarşılıqlı əlaqəsi psixologiya və ədəbiyyatın kəsişməsindəki önəmli sahələrdən biridir. Müasir travma nəzəriyyələri insan davranışlarının psixoloji zədələrə necə reaksiya verdiyini anlamağa, tədqiq etməyə və çarələr tapmağa çalışır. Bu nəzəriyyələr bir neçə fərqli yanaşmanı özündə ehtiva edib hər biri travmanın ayrı-ayrı fərdlər və cəmiyyət üzərində təsirlərini fərqli aspektlərdən izah etsə də onlardan ən geniş yayılanı psixanalitik nəzəriyyədir. Bu yanaşmanı avstriyalı həkim -psixiatr Z. Freyd (1856-1939) inkişaf etdirmiş və insanın psixoloji inkişafını, davranışlarını, emosional problemlərini öyrənməyə yönəlmişdir. O, psixanalizi fəlsəfi antropoloji prinsip səviyyəsinə qaldırmışdır.

Açar sözlər: qadın, xarakter, cəmiyyət, travma, ədəbiyyat

İlahə Səfərzadə

Baku State University

PhD student

ilahe.safarzadeh@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0009-6933-9065>

Trauma and Women in Zahid Sarıtorpağ's Work "Do Not Cry Over the Suicide of Birds"

Abstract

The article is dedicated to the analysis of the female character in the modern Azerbaijani writer Zahid Sarıtorpağ's work “Do Not Weep for the Birds' Suicide,” focusing on adolescent traumas, the impact of these psychological wounds on her later life, and how these elements are reflected in literature, particularly in prose. The article, centered around this novel, addresses the issue of the woman's condition. It includes analyses regarding the negative effects of trauma on women's lives and how this topic is treated in prose. The author portrays the internal conflicts of the characters by highlighting the moral shortcomings brought about by psychological trauma in human life.

The interaction of trauma theories with literature is one of the important areas at the intersection of psychology and literature. Modern trauma theories seek to understand, explore, and find remedies for how human behavior responds to psychological trauma. Although these theories include several different approaches and each explains the effects of trauma on individuals and society from different aspects, the most widespread of them is the psychoanalytic theory. This approach was developed by the Austrian doctor-psychiatrist Z. Freud (1856-1939) and focused on

the study of human psychological development, behavior, and emotional problems. He raised psychoanalysis to the level of a philosophical anthropological principle.

Keywords: *woman, character, society, trauma, literature*

Giriş

Psixolojizlə ədəbiyyatın qarşılıqlı əlaqəsi çoxşaxəli bir mövzudur. Bu nəzəriyyə insan psixikasının mürəkkəb tərəflərini başa düşmək və analiz etmək üçün istifadə olunan metodlardan ibarət bir sahədir. Ədəbiyyat isə insanların həyat təcrübələrini, duyğularını, düşüncələrini və xarakterlərini əks etdirən sənət növüdür. Bu iki sahə arasında olan yaxınlıq bir-birini tamamlamağa, bədii əsərlərdə obrazların daxili aləmini daha yaxşı anlamağa xidmət edir, hətta bir sıra hallarda yazıçının şəxsi psixoloji problem və travmalarını təhlil etmə imkanı yaradır. Travmaların bədii əsərlərdə öz əksini tapması fərdi təcrübələrin kollektiv yaddaşda necə rezonans doğurduğunu nümayiş etdirən göstəricidir. Həm xarakterlərin mürəkkəbliyi, həm də süjetin gərginliyi ilə səciyyələnən belə əsərlər ədəbiyyatın insan ruhunu dərk etməkdə güclü vasitə olduğunu da göstərir.

Tədqiqat

Azərbaycan ədəbiyyatında Zahid Sarıtorpağın “Quşların intiharına ağlamayın” romanı bu mövzunu özündə ehtiva edən əsərlərdən biridir. “Azərbaycan nəsrində cəsarətli və fədakar qadın obrazlarının yaradılması T.Şahbazinin adı ilə bağlı olsa da, sonralar bu tendensiya bir sıra yazıçıların əsərlərində öz əksini tapmağa başladı” (Qəhrəmanlı, 2024).

Psixoloji zədə almış qadının kənardan normal görünməyinə baxmayaraq daxilən ona əzab verən hisslərdən qurtulmazsa, cəmiyyətə faydalı bir fərd kimi yetişə bilməyəcəyi romanın ideyasını təşkil edən əsas motivdir. Ümumiyyətlə, “Zahid Sarıtorpağın romanlarında aparıcı obraz, adətən, uşaqlıq və ya yeniyetməlikdə mənəvi zədələr almış, ömrü boyu psixoloji travmalarının izini tutub gedən, bu zədələrin məhvəddi təsirindən qurtula bilməyən adamlardır. Bu qəhrəmanlar keçmişinə boylananda ona təbəssüm edən xatirələr əvəzinə, ağrı ilə üz-üzə qalır və bu ağrı-acımı içindən silib atmaq iqtidarında olmur, ağırlığı altında əzilə-əzilə yaşayır” (Vahid, 2018).

Əsərin əvvəlində quşların intiharı haqqında kədərli məlumat verilir. Romanda əsas hadisələr isə xəstə yatağında olan Minaxanımın bacısı Qaraqızı öz evinə çağırması ilə başlanır. Minaxanım öləcəyini hiss etdiyi üçün bacısını həyatının son anlarında yanında görmək istəyir. Çünki onların bir-birindən başqa kimsəsi qalmamışdı. Daha sonra oxucu əsərdəki əsas qadın xarakteri Qaraqızın keçmiş həyatını daha yaxından izləməyə başlayır. Romanda zaman parçalanmasına rast gəlinmir. Qaraqız xarakterinin keçmişi ilə bağlı məlumatlar xatirələr formasında indiki zamanın içində yer almışdır.

Məlum olur ki, o, savadlı qadındır. Xarici dillər universitetinə qəbul olunsaydı da imkansızlıq ucbatından təhsilini davam etdirə bilməmişdir. Eyni zamanda Qaraqızın özünü yalnız hiss etdiyinin də şahidi oluruq ki, bu da onun daxilindəki tənhalıq hissəsinə səbəb olmuş hadisə üçün zəmin hazırlayır: “Onun bu dünyada kimi vardı ki? Adıyla, varlığıyla nəfəs aldığı Gilənarı bir qırağa qoyaq – kimi vardı axı? Bircə can üstə olan, özündən on yaş böyük bacısı Minaxanım idi, bir də onu aparıb müdirinin evində işə düzəldən yeganə qohumu, anasının əmisi nəvəsi Rzaydı, vəssalam, başqa heç kimi yoxuydu” (Sarıtorpaq, 2018: 17).

Qaraqızın daxili monoloqu irəlilədikcə müəllif xarakterin iç dünyasına, psixoloji gərginliyinə və zəngin bir iş adamının dayəlik etdiyi qızı Gilənara olan gizli münasibətinə (eynincisli) diqqət çəkir: “Onların arasında heç kimin bilmədiyini, heç kimin ağlına gəlməyən mübhəm bir münasibət vardı. Bu münasibət elə bir həddə çatmışdı ki, onlar bu dünyaya adi bir insan kimi baxa bilmirdilər. Hər şeyə sanki çovğuna düşmüş, burulğanlar içində bir-birinə sarmaşıb əlacsızcasına ölümlərini gözləyən bir cüt mifik varlıq kimi baxırdılar. Təbii ki, aralarında baş verənləri ancaq özləri bilirdi, başqa heç kim” (Sarıtorpaq, 2018: 20).

Bacısı Minaxanım ölüm ayağında keçmişini xatırlayıb yaşadıkları ailə münasibətləri barədə danışarkən Qaraqız da öz aləmində sirlə keçmişini yada salır, nə qədər unutmaya cəhd etsə belə ruhunda əbədi yaşayıb onu idarə edən qüvvənin qarşısında aciz qalmasını bir daha dərk edirdi. “Travmanın, hadisənin yadda qalmamasına səbəb olan və yalnız müəyyən müddətdən sonra geri

qayıdan müvəqqəti amneziyaya bənzər bir təcrübə ilə xarakterizə olunması ideyasını ilk dəfə Freyd “Elmi Psixologiya Layihəsi”ndə (1895) irəli sürmüşdür” (Aygün, 2024: 125).

Bu romanda Qaraqız nə qədər keçmişini, eyni zamanda həyatını məhv etmiş iki oğlanı və onların təmsalında bütün kişilərə olan nifrətini xatırlamaq istəməsə də demək olar ki, heç unutmadiği nüans da elə məhz budur. Z.Freyd psixolojizmə dair mühazirələrinin birində məhz bu tip travmalı insanlar haqqında danışarkən qeyd edir ki, “...isterik xəstələr xatirələrinə görə əzab çəkirlər. Onlarda özünü göstərən simptomlar bu insanların psixi zədə doğuran bəlli həyəcanları ilə bağlı xatirələrinin qalıqları və simvollarıdır. Başqa sahələrə aid olan xatirələrlə bağlı simvollarla müqayisə aparmaq bu cür simvolların dərinliyinə varmaq üçün imkanlar yaradır” (Ziqmund, 2018: 17).

Bədii əsərlərdə travmanın fərd üzərində təsiri çox vaxt xarakterin daxili təlatümləri, psixi pozğunluqları və ya şəxsiyyət böhranlarını önə çəkməklə işlənir. Bu qadın obrazı psixoloji zədə (yeniyetməlik çağında məruz qaldığı təcavüz) nəticəsində yaranan emosional çöküşün öhdəsindən gəlmək üçün öz içində daim vurnuxur: “Əslində, heç cür barışa bilmədiyim, uzaq uşaqlıq illərinə gömüb gəldiyimi düşünəndə, içində hələ də diri-diri gəzdirib sirtini heç kimə vermədiyim, onunla hansısa əlaqəsi ola biləcəyi heç kimin ağına gəlməyən bəzi adamlar vardı ki, Qaraqız onların nəinki özlərini, heç adlarını da xəyalının ucundan keçirmək istəmirdi. O adamlara taleyindən, ömründən keçməyə izin verdiyi üçün özünü bağışlaya bilmirdi... ‘Uşaqlığım, yeniyetməliyim yad sənişinlərlə dolu bir qatar kimi keçdi məndən, bir qatar kimi... Amma Pirqasımlı yolundakı quşlar sayağı çırpmadım özümü ona, intihar etmədim, edə bilmədim...’ – deyər romantik düşüncələrə qapılırdı indi...” (Saritorpaq, 2018: 17).

Əsərin bir çox yerlərində Qaraqızın ağılında müxtəlif simvolların canlandığını və onları kağızlara çəkdiyinin şahidi oluruq. O, bunu çox vaxt ən kədərli və məyus anlarında edir: “Səhərəcən öz aləmində qapağı açıq qalmış, içinin işığı öləmiş doğma bir tabutla əlləşdi... Kəpənək ölümləri, cürbəcür smaillər, gülümsəyən dodaqlara oxşayan balıq cizgiləri, tüstülü şamlar, lənətə gəlmiş “X” hərfləri, nələr, nələr, nələr... Amma nə xeyri...” (Saritorpaq, 2018: 32). Qeyd edək ki, bu situasiya əsərin bir çox yerlərində təkrarlanır. Qaraqız müxtəlif işarələr, simvollar, ölü balıqlar, smaillər çəkməklə ruhundakı əbədi depresiyadan və şüurundakı xatirələrdən qurtulmağa çalışır. Psixolojizmə nəzəriyyəsinə görə: “Bu tipli xəstəliklər, adətən ağır ruhi sarsıntılardan əzab çəkən qadın cinsindən olan gənc insanlarda müşahidə olunur” (Ziqmund, 2018: 9).

Qadın xarakterlərinin sosial təzyiqlər, ailə gözləntiləri və gender rolları kimi faktorlarla qarşılıqlı münasibətlərini mövzu seçərək yazılmış əsərlər göstərir ki, travmalar zamanla psixoloji çöküşə də səbəb ola bilər. “Quşların intiharına ağlamayın” əsərində Qaraqızın gənclik illərində yaşadığı hadisələr onun bütün ömrünü mənfi yöndə təsirləndirmiş, həyatının heç bir mərhələsində bu zədənin təsirindən qurtula bilməmişdir. Yazıçı xarakterin daxili konfliktlərini, travmalarının təsirlərini, nəticədə obrazın vəsvəyə və narahatlıq kimi vəziyyətlərini əsər boyu Qaraqızın daxili dünyasına çökmüş çıxılmaz qaranlıq yol kimi davam etdirir: “... Çünki uşaq vaxtı günlərini Yalqızlar Pirinin üstündə keçirən anasının, bacısının yanına – Tufan dərəsinə gedəndə, kömürçü Abdulun bir qıçı şikəst oğlu Canpolad dəfələrlə onu tovlayıb xəlvətə çəkmiş, aldadaq başına yüz cür iyrənc oyun açmışdı və qorxutmuşdu ki, Aşur babanın urfu haqqı, anana desən, anan öləcək, bacına desən, bacın. Əgər mən deyəni eləməsən, özün öləcəksən. Başqa adamlara desən, yatıb ayılmayacaqsan. Bunları yuxuda Aşur baba özü deyib mənə...’ –deyib inadından dönməzdi” (Saritorpaq, 2018: 21).

Pirin adının “Yalqızlar” olması da təsadüfi görünmür. Əsər boyu buradakı, demək olar ki, bütün obrazları yalqız görürük. Bunu daha çox Qaraqız obrazında görürük. O, psixoloji travmasından qaynaqlanan daxili yalqızlığının öhdəsindən gələ bilmək üçün gah dayəsi olduğu Gilənarla olan münasibətə can atır, gah da Xəlilə duyduğu şəhvet hissələrinə məğlub olur. “Onun içi ilə yaşamı kontrast yaradır. Savadlı olmasına, dil biliklərinə rəğmən sadələvh davranır, onu aldatmaq, hissələri ilə oynamaq çox asandır, uşaqlıqda aldığı zərbədən sarsılaraq evlənmə təkliflərini rədd etməsinə, kişilərə nifrətini vurğulamasına rəğmən ailəli olan Xəlillə qeyri-rəsmi münasibətdən zövq alır, ədalət axtardığı, insanların əclafından şikayət etməsinə rəğmən bu alçaqlığı daşıyan insanların mənəviyyətsiz əməllərini qəbul edir, onlara qarşı etirazını görmək olmur” (Akimova, 2020).

Fikrimizcə, Qaraqızın etirazı elə Gilənara olan hissələrində formalaşmışdır. Onun kişilərlə olan münasibətdən imtina edib öz həmcinsinə meyli etməsi xarakterin bütövlükdə həyat qanunlarına olan kəskin etiraz əlamətidir. Ancaq bu etiraz şüurlu davranışın nəticəsi deyil, şüuraltı problemlərin təhriki ilə formalaşır.

Eyni zamanda bu açıq formada deyil, müti şəkildə və psixoloji xəstəlik səviyyəsində əks olunur. Bu Qaraqızın Gilənlərlə olan söhbətlərindən də aydın olur. Gilənar azadlıq tərəfdarı olub münasibətlərini açıq-aşkar yaşamağı, bu həyatın onlara məxsus olduğunu və istədikləri kimi yaşamaqda sərbəst olduqlarını bildirəndə Qaraqız bunu başqaları hiss edib duyarsa, fəlakət baş verəcəyini deyir. Qaraqız və Gilənar fərdi azadlıq üçün mübarizə apararkən cəmiyyət təzyiqlərinə qarşı çıxmaqda çətinlik çəkirlər. “Qadın məsələsi sahəsində XX əsrdə bir çox ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycanda müəyyən işlər görülmüş, qadınlarla kişilərin bərabərliyi, seçki, təhsil, əmək hüquqlarına dair qanunlar dövlət səviyyəsində verilmişdir. Amma qadınların sosial vəziyyəti sahəsində hələ görüləsi işlər çoxdur. Qadın problemi, qadınların hər zaman üzləşdiyi maneələr, çətinliklər, ev, ailə, cəmiyyət qayğıları tükənən deyildir” (Gəncəli, 2001: 10).

Qadın probleminin geniş yer aldığı bu əsərdə bir nüansı da qeyd etmək lazımdır ki, Qaraqız öz bəd əməllərinin də fərqi vardır. Yəni, o, əslində, həyatda yanlış seçimlər etdiyini anlayır. Ancaq bunu dəyişmək isə onun öz ixtiyarında deyil, çünki, travmalı insanlar daha çox zədələnmiş şüuraltı vasitəsilə idarə olunurlar: “Xəstənin daxilində bir-biri ilə konfliktə girən iki qüvvə fəaliyyətdə olur: bir tərəfdə onun unudulanı xatırlamaqla bağlı şüurlu fəaliyyəti, o biri tərəfdə isə bizə tanış olan sıxışdırılmanı və onun məhsullarını şüura buraxmaq istəməyən dirəniş dayanır” (Ziqmund, 2018: 35). Hermanın fikrinə görə isə “travmanın əsas dialektikası bir tərəfdən qorxunc hadisəni inkar etmək istəyi ilə digər tərəfdən onu ucadan elan etmək arzusu arasındakı ziddiyətdir” (Aygan, 2024: 125).

“Quşların intiharına ağlamayın” romanında da Qaraqız öz psixoloji travmasını həyatındakı insanlarla bölüşə bilmədiyi halda sosial şəbəkədə hər kəsin anonim olduğu bir qrup taparaq orada danışır və onun bu danışdıqlarına dünyanın dörd bir yanından çoxsaylı reaksiyaların gəlməsi də bu məsələnin qlobal olduğunu göstərir. Bu cür kirlənmiş münasibət zəncirvari şəkildə hamıya siraət edir, hər kəsin bir-birinə olan hissələrində özünü göstərir: “Əsərdə nə təmiz sevgiyə, nə də təmiz ailə, dost, qohum münasibətinə rast gəlmək olur. Hamı bir-birinə xəyanət eləyir” (Akimova, 2020).

Nəticə

Psixoloji zədələr yalnız fərdi və kollektiv yaddaşda deyil, həm də cəmiyyətin mədəniyyətində və sənətində izləri olur. Bədii əsərlər travmanın insan həyatına olan təsirlərini, bunun nəticəsində yaranan psixoloji və emosional izləri daha dərinə araşdıraraq travmanın müalicəvi potensialını da işıqlandırır. “Romantik yazıçılar tərəfindən yaradılmış qadın obrazları- romantik nəsrin qəhrəmanları ya gənc ziyalı və ya böyük həyat təcrübəsinə malik qadın hüquqsuzluğunun bütün əziyyətlərini çəkmiş savadsız qadınlardır” (Qafarova, 2009: 62).

Əsərin təhlili göstərir ki, Z.Sarıtorpağın əsərinin əsas qadın xarakteri öz travmalarının öhdəsindən gəlməkdə çətinlik çəkən, cəmiyyət qınağından qorxan və psixoloji problemlərinin təsiri ilə qeyri-əxlaqi münasibətlər yaşayan obrazdır. Eyni zamanda roman travmanın qadın həyatındakı mənfi rolunu təhlil etmək və insanın bu vəziyyətdəki davranış və reaksiyalarını araşdırmaq üçün önəmli material yaradır.

Ədəbiyyat

1. Akimova, E. (2020). Zahid Sarıtorpağın yeni romanı – “Quşların intiharına ağlamayın”. “Ədəbiyyat” qəzeti, 29 avqust, s. 11
2. Gəncəli, S. (2001). *Qadın, gözəllik, ülvyyəti*. Azərbaycan
3. Qafarova, S. (2009). *Gender və Filologiya*. Mütərcim
4. Qəhrəmanlı, N. (2024) 1920-1930-cu illərdə realist hejaya tipi. “Ədəbiyyat” qəzeti, 21 sentyabr, s. 11.
5. Sarıtorpaq, Z. (2018). Quşların intiharına ağlamayın. “Azərbaycan” jurnalı, 8 fevral, 15-65.

6. Aygan, T. (2024) Konuşulmayı anlatmak: travma teorisi ve edebiyat. *Trakya Üniversitesi Edebiyyat fakültesi dergisi*, 14, 115-138.
7. Vahid, M. (2018). “Quşların intiharına ağlamayın” romanı- ümitsizliyə oda. “*Ədəbiyyat*” qəzeti, 27 oktyabr, s. 5
8. Ziqmund, F. (2018). *Psixozanalizə dair beş mühazirə*. Nərmin yayın evi.

Daxil oldu: 10.10.2024

Baxışa göndərildi: 31.10.2024

Təsdiq edildi: 20.12.2024

Çap olundu: 30.12.2024